

*A cent anys de la creació
de la Junta para la
Ampliación de Estudios*

Francesca Comas Rubí
Universitat de les Illes Balears
xisca.comas@uib.es

Educació i Cultura
(2006-2007), 19:
7-17

A cent anys de la creació de la *Junta para la Ampliación de Estudios*

The Centennial of the Creation of the *Junta para la Ampliación de Estudios*

Francesca Comas Rubí
Universitat de les Illes Balears
xisca.comas@uib.es

Resumen

Aprovechando el primer centenario de la creación de la Junta para la Ampliación de Estudios, en este artículo se pretende ofrecer una síntesis de qué fue y qué supuso este organismo para la modernización pedagógica del país. Se repasan sus orígenes, las instituciones creadas por la misma Junta, las relaciones internacionales que se establecieron y las pensiones para ampliación de estudios en el extranjero. La mayoría de estas becas fueron solicitadas y concedidas al colectivo de Pedagogía.

Palabras clave: Instituciones de la JAE, relaciones internacionales, pensiones.

Abstract

On the centennial of the creation of the *Junta para la Ampliación de Estudios* (Extended Studies Board), we present an article which seeks to offer a synthesis of what this body was and what it represented for the modernization of teaching in Spain. A review is made of its origins, the institutions that were created by the Junta, international relations that were established, and financial aid for extended education abroad. Most of these grants were applied for and given to the teaching community.

Key words: JAE institutions, international relations, allowances.

Durant l'any 2007 celebrem el centenari de la creació d'un dels organismes més importants per a la modernització pedagògica que existiren a Espanya durant el segle XX, la Junta para la Ampliación de Estudios, que permeté que milers de professionals de l'educació d'arreu de l'Estat visitassin centres educatius a l'estranger i/o hi cursassin estudis.

L'objectiu d'aquest article és recordar, a mode de síntesi, i amb motiu del centenari de la seva creació, què fou la JAE i quines iniciatives dugué a terme durant els seus anys de funcionament.

La creació de la JAE

Creada per Reial decret d'11 de gener de 1907, durant el Ministeri d'Amalio Gimeno, la Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas molt aviat fou coneguda vulgarment com a «Junta de Pensiones», ja que una de les activitats que la féu més popular va ser la concessió de beques per a l'ampliació d'estudis a l'estranger.

Malgrat que fos un organisme jurídic ministerial, no hi ha dubte que la seva gestació es produí en els ambients institucionistes. De fet, Giner de los Ríos va estar sempre per sota de la JAE; hi col·locà homes de la seva confiança, però no formà part mai del quadre directiu. No obstant això, el secretari i impulsor del projecte era un dels deixebles de don Francisco, José Castillejo, i la majoria dels seus vocals estaven vinculats a la Institució, com per exemple Gumersindo de Azcárate, Ignacio Bolívar, Victoriano Fernández Ascarza o Luis Simarro.

El preàmbul de l'esmentat Reial decret pel qual es constituïa la JAE deixava clar quin era l'objectiu darrer que movia el projecte de creació de la Junta:

«El más importante grupo de mejoras que pueden llevarse á la instrucción¹ pública, es aquel que tiende por todos los medios posibles á formar el personal docente futuro y dar al actual medios y facilidades para seguir de cerca el movimiento científico y pedagógico de las naciones más cultas, tomando parte en él con positivo aprovechamiento.

»Abandona el Estado en España esa función á las fuerzas aisladas del Profesorado y de la juventud, sin ofrecer á ésta otros medios que los indispensables para la obtención de un título, ni otorgar á aquél sino una retribución que no puede alcanzar para viajes de estudio, ni siquiera para adquirir las revistas y los libros que aumentan su caudal de erudición.»²

En definitiva, es tractava de situar Espanya al nivell de la resta d'Estats europeus quant a desenvolupament científic. Les estratègies que es proposava assolir la Junta per aconseguir aquest objectiu eren diverses, tal com es publicà al Reial decret constituïu d'aquesta:

«Primero. El servicio de ampliación de estudios dentro y fuera de España.

Segundo. Las Delegaciones en Congresos científicos.

Tercero. El servicio de información extranjera y relaciones internacionales en materia de enseñanza.

Cuarto. El fomento de los trabajos de investigación científica, y

¹ Vegeu RD d'11 de gener de 1907. A: *Gaceta de Madrid*, de 18 de gener de 1907. La seu de la JAE s'emplaçà, en un principi, al número sis de la plaça Bilbao. Posteriorment s'instal·laren en un hotel del carrer Almagro, i d'aquest al carrer Medinaceli.

² *Ibidem*. El preàmbul del RD d'11 de gener de 1907 ha estat reproduït a SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*. 2 vol. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988, cit. pàg. 254-264, vol. I.

Quinto. La protección de las instituciones educativas en la enseñanza secundaria.»³

Les tàctiques esmentades es traduïren, al llarg dels anys, en una complexa política de pensions, delegacions i missions a l'estranger, complementada per tota una xarxa de relacions internacionals, i per la creació d'una sèrie d'institucions científiques i docents.

S'ha de dir que els pressuposts de què disposava la Junta per dur a terme les seves maniobres, malgrat que no fos mai suficient, era considerablement més elevat que el de les Universitats. A més de les quantitats anuals rebudes de l'Estat, la Junta generava ingressos propis, ja fos mitjançant quotes, cursos o congressos, o bé a través de donacions (el 1926, la Fundació Rockefeller li lliurà un donatiu de 420.000 dòlars). Aquest organisme suposà, des dels seus inicis, una molesta competència per a la investigació universitària en general i es guanyà les antipaties d'un gran nombre de catedràtics d'arreu de l'Estat.⁴

Institucions creades per la JAE

No és estrany que, juntament amb la tasca més coneguda de la Junta (les pensions a l'estranger), es tingués capacitat per crear algunes institucions relacionades amb la investigació. Aquestes entitats varen tenir, des de l'inici, una personalitat pròpia, facilitada per la seva independència científica i econòmica. Totes elles establiren un règim intern de funcionament, però sense oblidar el nexa que les unia entre si, i, sobretot, amb la Junta: la col·laboració en la investigació i formació. Seguint la classificació que ens presenta l'acurat estudi de Carmela Gamero,⁵ les institucions més importants agregades a la JAE foren:

Els Centres per a la investigació

— *Centro de Estudios Históricos*

El Centro de Estudios Históricos es creà per RD de 18 de març de 1910, i s'ubicà a la Biblioteca Nacional. Presidit per Ramón Menéndez Pidal, tenia com a objectiu la investigació de fonts històriques, l'organització de missions científiques (excavacions i exploracions), la potenciació d'una biblioteca, la iniciació dels alumnes en la investigació i

³ Aquest text ha estat reproduït a LAPORTA, F.; RUIZ MIGUEL, A.; ZAPATERO, V.; SOLANA, J. «Los orígenes culturales de la Junta para Ampliación de Estudios». A: *Arbor*, núm. 499-500, gener de 1987, cit. pàg. 15-16.

⁴ Sánchez Ron s'atura a esmentar aquesta situació, destacant la superioritat de les xifres del pressupost de la JAE en contraposició a les de les Universitats. No és estrany, doncs, que un grup de catedràtics de la Universitat de Madrid, l'any 1918, demanàs la convocatòria d'un claustre extraordinari per declarar lícit o no que els catedràtics participassin en les activitats de la Junta. A més de les crítiques pel tracte privilegiat que rebien de les arques de l'Estat (cal tenir en compte que també rebien donacions internacionals, ingressos propis i béns adquirits), la JAE fou acusada de centralista, crítica que provenia, majoritàriament, d'ambients intel·lectuals catalans.

⁵ Per a la presentació d'aquesta classificació ens hem fonamentat en GAMERO MERINO, C. *Un modelo europeo de renovación pedagógica: José Castillejo*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Estudios Manchegos, 1988, on es dedica bona part de l'obra a analitzar les tasques desenvolupades per aquestes institucions.

la relació amb els pensionats a l'estranger per a estudis de caire històric. El centre, al llarg de més de vint anys de vida, va tenir les seccions següents: Filologia (R. Menéndez Pidal), Arqueologia (M. Gómez Moreno), Art (E. Tormo), Dret (E. Hinojosa i C. Sánchez Albornoz), Institut d'Estudis Medievals (C. Sánchez Albornoz), Història (R. Altamira), Filosofia Àrab (M. Asín), Institucions Àrabs (J. Ribera), Filosofia Contemporània (J. Ortega y Gasset), Estudis Semítics (A. S. Yahuda), Arxiu de Literatura Contemporània (P. Salinas), i Estudis Hispanoamericans (A. Castro). Així mateix, també organitzà, a partir de 1916, cursos per a estrangers.

— *Instituto Nacional de Ciencias*

L'*Instituto Nacional de Ciencias*, presidit pel mateix Santiago Ramón y Cajal, es fundà gairebé al mateix temps que el *Centro de Estudios Históricos*, concretament per RD de 27 de març de 1910, i amb uns objectius molt similars, con destaca Gamero: «*Facilitar la preparació de los pensionados en el extranjero, aprovechar los conocimientos de los que regresan, dar oportunidad a los jóvenes que salen de las universidades o escuelas superiores para dedicarse a estudios especiales y reunir en colaboración elementos dispersos.*» Incorporà centres ja existents, com el Museu Nacional de Ciències Naturals (dirigit per I. Bolívar) i els seus annexos marítics de Santander i les Balears, el Museu d'Antropologia (M. Antón), el Jardí Botànic (A. Gredilla), l'Estació Biològica de Santander i el Laboratori d'Investigacions Biològiques o Instituto Cajal (S. Ramón y Cajal). A més, en creà de nous: Laboratori d'Investigacions Físiques (B. Cabrera), Estació Alpina de Guadarrama, Laboratori d'Histologia i Histopatologia del sistema nerviós, Laboratori d'Anatomia Microbiològica, Laboratori de Fisiologia General, Laboratori de Química Fisiològica, Laboratori de Serologia i Bacteriologia, i Laboratori i Seminari Matemàtic. A part dels centres adherits o creats, s'impulsà la constitució de grups de treball i comissions d'investigació.

— Asociación de Laboratorios

L'Asociación de Laboratorios sorgí gràcies a la iniciativa de Torres Quevedo, i es creà per RD de 8 de juny de 1910. El seu objectiu era, bàsicament, que qualsevol treball científic pogués quedar a disposició dels laboratoris que el necessitassin.

— *Misión Biológica de Galicia*

La *Misión Biológica de Galicia*, creada amb la cooperació de diversos organismes regionals l'any 1921, disposà de laboratoris i camps d'experimentació per estudiar problemes agrícoles i ramaders.

— Centres docents

— Instituto-Escuela⁶

Amb l'objectiu de gaudir d'un centre avançat, on s'aplicassin els plans i mètodes més innovadors de manera experimental per després projectar-los a la reforma de

⁶ Sobre l'Instituto-Escuela es pot consultar, entre d'altres, TERÁN, M. de. «El Instituto Escuela y sus relaciones con la Junta para Ampliación de Estudios y la Institución Libre de Enseñanza». A: *En el centenario de la Institución Libre de Enseñanza*. Madrid: ed. Tecnos, 1977. ONTANÓN, E. «El Instituto Escuela, experiencia educativa de la Junta para Ampliación de Estudios». A: SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*, op. cit., pàg. 201-238, vol. I.

l'ensenyament secundari de l'Estat, es creà l'Instituto-Escuela. D'innegable caire institucionista, en moltes ocasions ha estat identificat amb la ILE, però no s'ha d'oblidar que l'Instituto-Escuela depenia del Ministeri d'Instrucció Pública. Fou el ministre liberal progressista Santiago Alba qui signà el RD pel qual es creà aquest centre, concretament el 10 de maig de 1918. Però la seva organització, gestió i estructura depenien de la Junta, amb la qual cosa la influència institucionista era evident. Es proposà un assaig pedagògic capaç de reformar l'ensenyament a partir d'un tipus quasi ideal de professors investigadors. Això suposava una bona preparació dels docents, motiu pel qual, simultàniament, es formaven, durant dos o tres anys, mestres i llicenciats que es volien dedicar a l'ensenyament, mitjançant pràctiques al centre i posteriors pensions a l'estranger (d'aquests futurs professionals s'encarregaven María de Maeztu, Ramón Menéndez Pidal, Julio Rey Pastor i Ignacio Bolívar). Es dividia en dues seccions, els tres graus preparatoris (de 8 a 10 anys), i el batxillerat (de 10 a 16 anys); el 1920 s'hi afegí la secció de pàrvuls. Les directrius pedagògiques, semblants a la ILE, es fonamentaven sobre els principis de coeducació, ensenyament actiu, supressió d'exàmens, supressió de càstigs, relació amb la natura, diàleg, etc.

— Escuela de Párvulos de Simancas⁷

La Escuela de Párvulos de Simancas va respondre a la iniciativa d'Alice B. Gould, sota l'assessorament de Castillejo i dependent de la Junta. Es va obrir per Ordre de 14 de març de 1933 per un termini experimental de tres anys. El 1936, malgrat la intenció de la JAE de prorrogar el funcionament de l'escola, no en tornam a saber res. La guerra, com passà amb totes les institucions creades per la JAE, probablement truncà el projecte.

— Residències d'Estudiants⁸

La Junta creà un total de quatre residències d'estudiants: la universitària (1910), la de nins (1914), la de senyoretas (1915), dirigida per María de Maeztu, i la de nines (1917); però quan es parla de *la Residència* és per designar la més coneguda i de més renom, la universitària. Amb clara influència dels «colleges» anglesos, la JAE es proposà la creació d'una mena de Col·legi Universitari que anomenaren *Residència*, i que tenia previst allotjar estudiants «escollits» d'entre els més diversos estudis universitaris. Si els centres d'investigació tenien com a objectiu la formació dels professionals, la Residència, a través de conferències i cursos gratuïts (sobretot d'idiomes), es proposà la reforma dels estudiants. Creada per RD de 6 de maig de 1910, en fou director Alberto Jiménez Fraud, que vivia a la mateixa Residència amb la seva família. En un principi s'ubicà al carrer Fortuny, on rebé la visita d'Alfons XIII, però, davant l'augment de sol·licituds de places, es construïren uns edificis nous per instal·lar-se, a l'anomenada Colina de los Chopos (Altos del Hipódromo) l'any 1915. Un cop al nou emplaçament, s'hi traslladaren alguns dels serveis de les institucions dependents de la JAE, com els laboratoris d'investigació. Per la Residència passaren personatges com Albert Einstein, Juan Ramón Jiménez, Luis Calandre

⁷ Sobre aquesta escola s'ha publicat un estudi recent: FORMENTÍN IBÁÑEZ, J.; VILLEGAS SANZ, M. J. *La escuela de párvulos de Simancas. Un ensayo pedagógico de la Junta para Ampliación de Estudios*. Madrid: CSIC, 1996.

⁸ Dues de les obres més representatives que s'han publicat sobre la *Residencia de Estudiantes* són: JIMÉNEZ FRAUD, A. *La Residencia de Estudiantes. Visita a Maquiavelo*. Barcelona: Ariel, 1972; i SÁEZ DE LA CALZADA, M. *La Residencia de Estudiantes (1910-1936)*. Madrid: CSIC, 1986.

o el mallorquí Miquel Ferrà (futur director de la Residència d'Estudiants de Catalunya). La vida de la Residència fou molt dinàmica, amb activitats culturals constants (concerts, conferències, etc.). Amb els anys es crearen algunes Residències en altres províncies a imatge de la de Madrid, com la de Catalunya (1919), la de Saragossa (1925), o la de Palma.

Però, malgrat la importància d'aquest nombre considerable d'institucions creades per la JAE, la seva activitat de més transcendència fou, sense dubte, la concessió de *pensions* per ampliar estudis a l'estranger.

Relacions internacionals i delegacions a l'estranger

Per a la constitució de delegacions per a congressos o missions especials s'elegien les persones que semblaven oferir més garanties per a un millor aprofitament dels coneixements adquirits. María de Maeztu i José Ortega i Gasset, entre d'altres, assistiren a congressos pedagògics com a membres de delegacions de la JAE, on presentaven les corresponents memòries acabat el viatge.

Per altra part, les relacions internacionals de la Junta foren fluides. Amb Hispanoamèrica mantingueren una estreta col·laboració cultural des de 1910, acollint estudiants americans o enviant-n'hi d'Espanya, intercanviant professorat, i creant institucions per donar a conèixer a Hispanoamèrica l'estat de la investigació al nostre país (l'any 1914 es creà la Institución Cultural Española de Buenos Aires, el 1919 se'n fundà una de semblant a Montevideo, el 1925 es constituí l'Instituto Hispano Mexicano, i l'any 1926 va néixer la Hispanocubana de Cultura). Amb Europa les relacions foren, tal volta, més constants, ja que l'afluència de pensionats hi fou major. Important fou també la relació mantinguda amb els Estats Units, sobretot pel que fa als «repetidors» (professors auxiliars de llengua espanyola als liceus i escoles normals), o als «lectors» (professors auxiliars dels departaments d'espanyol de les universitats estrangeres). L'intercanvi de «repetidors» i de «lectors», als quals la Junta subvencionava el viatge, mentre que la residència anava a càrrec del centre que els acollia, es féu habitual en països com França, Alemanya, Anglaterra, Polònia i, fins i tot, el Japó.⁹

Pensions per a l'ampliació d'estudis a l'estranger

Destinades al personal d'establiments i centres dependents del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, es concediren al voltant de mil cinc-cents pensions al llarg de les tres dècades de vida de la Junta, destinades als més diversos àmbits d'estudi:

- Dret.
- Medicina, Higiene, Veterinària i Farmàcia.
- Ciències exactes, Físiques i Naturals.
- Enginyeria i Ensenyances tècniques.
- Sociologia, Economia i Hisenda.
- Belles Arts i Arts Industrials.
- Filosofia i Psicologia.

⁹ Vegeu GAMERO MERINO, C. *Un modelo europeo de renovación...*, op. cit.

- Història i Geografia.
- Pedagogia.
- Literatura i Filologia.
- Comerç.
- Diversos.¹⁰

Podem dir que es concediren tres grans tipus de pensions a l'estranger:

— *Pensions individuals*, d'una mitjana de nou mesos de durada (un curs escolar), i les despeses de viatge, l'allotjament i la manutenció coberts. Eren pensions concedides amb l'objectiu de realitzar estudis especialitzats en profunditat.

— *Pensions en grup*, que no superaven els tres mesos, reunien característiques econòmiques semblants a les anteriors, però tenien més caràcter d'excursions, ja que aportaven coneixements més amplis i generals que no pas especialitzats.

— *Consideracions de pensionats*, que no rebien ajuda econòmica estatal, però sí informació i assessorament per part de la JAE, així com l'ajut necessari per al bon aprofitament posterior de l'estada a l'estranger.

Segons les xifres extretes de les *Memorias de la JAE*,¹¹ entre 1910 i 1934 arribaren a la Secretaria de la Junta un total de 8.114 sol·licituds de pensió, de les quals 1.594 foren ateses. D'aquestes 8.114 sol·licituds, el percentatge més alt (un 30%, corresponent a 2.315 sol·licituds) va correspondre a les de Pedagogia; li seguiren el grup de Medicina, Higiene i Veterinària, i el de Belles Arts i Arts Industrials.

Però una cosa foren les sol·licituds de pensió, i una altra de molt distinta les concessions. Quant a les pensions concedides, s'ha d'especificar que sols gaudim d'informació durant el període 1910-1927. Si analitzam aquests anys, conscients que deixam enrere nou anys d'activitat de la Junta, constatam que es concediren 1.008 pensions, de les quals el grup més nombrós fou el de Pedagogia altre cop, amb un total de 236 concessions, seguit per Medicina, Higiene i Veterinària, amb 178 pensions concedides, i per Ciències Exactes, Físiques i Naturals, amb un total de 143.¹²

¹⁰ Aquesta distribució per temes, directament extreta de la classificació originària que en féu la JAE a les seves Memòries, ha estat utilitzada per Teresa Marín a la seva anàlisi sobre els pensionats en pedagogia per la Junta. Vegeu MARÍN ECED, T. *La renovación pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en Pedagogía por la Junta para la Ampliación de Estudios*. Madrid: CSIC, 1990. Mentre que l'obra de la doctora Marín aporta un estudi exhaustiu de les pensions en Pedagogia de la Junta durant les tres dècades de vida, no gaudim d'estudis paral·lels (s'entén de la mateixa magnitud i precisió) respecte dels altres grups temàtics pensionats. No obstant això, al simposi internacional sobre la JAE celebrat el 1987 es presentaren algunes aportacions molt interessants centrades en l'estudi d'altres matèries pensionades, com Ciències (vegeu ROCA ROSELL, A. «Científicos catalanes pensionados por la Junta. Algunos aspectos de su papel en el desarrollo científico catalán». A: SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*, op. cit., pàg.349-379, vol. II), o Art (vegeu SESEÑA, N. «Los becarios de Arte de la JAE». A: SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*, op. cit., pàg. 557-585, vol. II).

¹¹ Les *Memorias de la JAE* (un total de 13 toms), presenten, entre 1910 i 1934, les xifres i els percentatges de sol·licituds de pensió per temes i per centres de procedència, així com les estadístiques totals referents a sol·licituds i concessions. Però les pensions concedides, distribuïdes per temes, sols les coneixem des de 1910 fins a 1927. Inexplicablement la JAE no elaborà les estadístiques completes sobre les pensions concedides i les gaudies durant tots els anys d'activitat, per la qual cosa no podem emetre resultats precisos.

¹² Aquestes xifres s'han extret dels tretze toms de *Memorias de la JAE*, guardades a l'Arxiu de la Junta. Amb anterioritat, no obstant això, ja havien estat utilitzades per diversos investigadors que tenen publicats acurats

El nombre de pensions en Pedagogia representa, no hi ha dubte, el nombre més alt en relació amb els altres grups temàtics. Però aquesta conclusió no és equiparable als percentatges de concessions pel que fa a les sol·licituds. Si observem les xifres de sol·licituds de les diferents matèries i les comparem amb les pensions que realment es concediren, els grups capdavanters són els de Ciències Exactes, Físiques i Naturals i de Comerç, amb gairebé un 40% de les peticions ateses.

Las dades ens demostren, si més no, que no hi va haver una línia regular quant al nombre de concessions de pensió, ni per anys ni per matèries. Probablement va dependre de les variables contextuals de cada any (cal recordar que, amb el Ministeri en mans de conservadors, els primers anys la Junta no concedí cap pensió; o que va haver de suprimir-les amb motiu de la Primera Guerra Mundial).

Molt discutits han estat sempre els criteris de selecció dels candidats, o més aviat la manca de criteris a l'hora de concedir o no una pensió. Seguint les directrius més estrictament institucionistes, no s'establiren mai uns barems curriculars per als candidats, sinó que s'estudiaren una per una les sol·licituds i es concediren les pensions als qui semblaven que les podrien aprofitar millor. Tots els estudis sobre la JAE esmentats fins ara reflecteixen exemples il·lustratius dels mètodes emprats per escollir els futurs viatgers, fonamentats sempre en informes «informals» d'homes de la confiança de Castillejo. El secretari de la Junta, a més d'assabentar-se de les qualitats dels sol·licitants a través de les oportunes recomanacions, els feia una entrevista personal, en què la impressió que rebia del candidat inclinava la balança cap a un costat o l'altre.

Malgrat la «subjectivitat» de les concessions, defensada per la JAE amb arguments referents a la preferència per avaluar l'interès i l'empenta dels sol·licitants per damunt de les dades quantitatives del seu currículum, el cert és que la JAE va permetre que gaudissin de les seves pensions homes i dones de les més diverses ideologies. Una altra cosa molt distinta fou que determinats sectors no s'interessassin per aconseguir aquestes beques.

Els darrers anys

Amb alts i baixos, la JAE es va mantenir en funcionament durant quasi trenta anys. Als inicis de la Guerra del 36, concretament el 18 d'agost de 1936, es confiscaren els edificis de la Junta, i començaren les depuracions de totes les persones que hi estaven relacionades. El mes de setembre Wenceslao Rocas declarà caducades totes les pensions a l'estranger, excepte les concedides després del 18 de juliol. A finals d'any, davant la inestabilitat de la guerra, es creà una comissió provincial a València per continuar la tasca de la Junta. Era el final de la JAE, ja que a partir de 1936 no podem parlar d'activitats de la Junta, malgrat que no fos fins l'any 1938 quan, per Decret, quedà definitivament dissolta.

El 24 de novembre de 1939, sent ministre Ibáñez Martín, s'ocupà el local de la Junta pel recent establert Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

estudis sobre la JAE, i que hem citat als inicis d'aquest capítol. Malgrat la coincidència general de tots ells, resulta curiós el comentari de Luis Palacios destacant que el nombre major de concessions fou per al grup de Medicina (Vegeu: PALACIOS BUÑUELOS, L. *José Castillejo: última etapa de la Institución Libre de Enseñanza*. Madrid: Editorial Narcea, 1979, cit. pàg. 94). La conclusió és errònia, ja que tant a través de les altres obres sobre la Junta, com de les mateixes Memòries, queda patent que el grup amb més pensionats fou Pedagogia.

Bibliografia

- RD d'11 de gener de 1907. A *Gaceta de Madrid*, de 18 de gener de 1907.
- FORMENTÓN IBÁÑEZ, J.; VILLEGAS SANZ, M. J. (1996): *La escuela de párvulos de Simancas. Un ensayo pedagógico de la Junta para Ampliación de Estudios*, CSIC, Madrid.
- GAMERO MERINO, C. (1988): *Un modelo europeo de renovación pedagógica: José Castillejo*, CSIC, Instituto de Estudios Manchegos, Madrid.
- JIMÉNEZ FRAUD, A. (1972): *La Residencia de Estudiantes. Visita a Maquiavelo*, Ariel, Barcelona.
- LAPORTA, F.; RUIZ MIGUEL, A.; ZAPATERO, V.; SOLANA, J. (1987): «Los orígenes culturales de la Junta para Ampliación de Estudios», *Arbor*, núm. 499-500.
- MARÓN ECED, T. (1990): *La renovación pedagógica en España (1907-1936). Los pensionados en Pedagogía por la Junta para la Ampliación de Estudios*, CSIC, Madrid.
- ONTAÑÓN, E. (1988). «El Instituto Escuela, experiencia educativa de la Junta para Ampliación de Estudios». A: SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*, 2 vol., CSIC, Madrid, pàg. 201-238, vol. I.
- PALACIOS BUÑUELOS, L. (1979): *José Castillejo: última etapa de la Institución Libre de Enseñanza*, Editorial Narcea, Madrid.
- ROCA ROSELL, A. (1988): «Científicos catalanes pensionados por la Junta. Algunos aspectos de su papel en el desarrollo científico catalán». A: SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*, 2 vol., Madrid, CSIC, pàg. 349-379, vol. II.
- SÁEZ DE LA CALZADA, M. (1986): *La Residencia de Estudiantes (1910-1936)*, CSIC, Madrid.
- SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). (1988): *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*. 2 vol., CSIC, Madrid.
- SESEÑA, N. (1988): «Los becarios de Arte de la JAE». A: SÁNCHEZ RON, J. M. (coord.). *1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después*, 2 vol., CSIC, Madrid, pàg. 557-585, vol. II.
- TERÁN, M. de. (1977): «El Instituto Escuela y sus relaciones con la Junta para Ampliación de Estudios y la Institución Libre de Enseñanza», a: *en el centenario de la Institución Libre de Enseñanza*, Ed. Tecnos, Madrid.